

RÉTOŘI NA MOŘI A POMERANČ V REFEKTÁŘI NEBOLI UMĚNÍ ELOKVENCE P. JOHANNA KRAUSE SJ

MARTIN SVATOŠ

ORATORS AT SEA AND ORANGE IN THE REFECTORY OR THE ART OF ELOQUENCE OF FATHER JOHANN KRAUS SJ

This biographic study presents the Jesuit Johann Kraus, secondary school teacher, university professor, preacher, poet, writer, and missionary. He was a keen supporter of new literary aesthetics, which endorsed, for example, conceptual sermons. The author presents an overview of his historiographic, hagiographic, and meditative works but also his poems, polemics, and last but not least, sermons. Using the example of his opening speech for incoming students of rhetoric, he analyses his sermonic style, and in an appendix provides an edition of his rhetoric performance.

Key words: P. Johann Kraus SJ – conceptual sermons – rhetoric – Jesuits in Bohemia

Joannes Aloysius Kraus.
Ex Baptismo Joannes, ex Confirmatione Aloysius.
In reliquo vanitas et nihil.
Ex Gratia Divina, Magni DEI, parvum plasma.
Sanctissimae Trinitatis cernuus cultor.
Christi JESU redemptus et mancipium.
Beatissimae Virginis MARIAE humilis servus.
SS. Angelorum omniumque Beatorum devotus cliens.
Sanctae Romanae Ecclesiae Catholicae
inavulsus filius.
Societatis JESU ex voto juratum membrum.
Credo in unum DEUM natura, trinum in personis.
Spero me visurum de prope, Quem hactenus vidi a longe.
Amabo in Aeternitae, Quem semper amavi in tempore.
Nunc pulvis et cinis.
Vade, populus meus! Intra cubicula mea!
Ostia tua claude super te!
Abscondere modicum ad momentum,
donec pertranseat indignatio: Isa. 26 v. 20.
O, Sol! in Die Domini iterum Te videbo.¹

¹ Po Krausově smrti otiskl Josef LAURITSCH SJ, *Primum saeculum Divae Ruthenicae, seu Historica relatio de origine, cultu et beneficiis Vetustissimae Ruthenicae Imaginis Mariae Matris Divinae, Quae Giczinii Bohemorum in Ecclesia Sancti Ignatii PP. Societatis Jesu altero jam saeculo percelebri hyperdulia colitur,*

Takto sám sebe charakterizoval P. Johann Kraus SJ, v prohlášení (*protestatio*)² ve formě náhrobního nápisu, které si přál uložit do hrobu se svými ostatky. Johann Kraus, gymnaziální učitel, univerzitní profesor, kazatel, misionář, zpovědník, mariánský ctitel etc.³ přitom ze skromnosti zamlčel jednu svou významnou aktivitu, jíž věnoval mnoho času i energie a díky níž je jeho jméno známo i dnes, byť jen několika málo zasvěcencům: literární činnost, která z něj učinila spisovatele, a hned dodejme spisovatele pilného, plodného a pozoruhodného. Dle Františka Martina Pelcla se před zrušením starého Tovaryšstva Ježíšova v jezuitské koleji v Jičíně nacházel obraz patera Krause, pod nějž kterýsi jeho řádový spolubratr nechal připsat nápis, v němž zmiňuje Krausovo učitelské působení, jeho ostré útoky na nekatolíky „perem i jazykem“, jeho mnohostrannou vzdělanost, díky níž se prý po různých krajích Evropy rozšířilo jeho literární dílo čítající na osmdesát tisíc tiskem vydaných exemplářů.⁴

Oněch osmdesát tisíc exemplářů knih reprezentuje zhruba sedmdesát knižních titulů svého času uznávaného a čteného německy a latinsky pišícího náboženského spisovatele, řečníka, zvláště pak kazatele, i polemika. Krausovy spisy vycházely nejenom v Praze a v Olomouci, ale i v Kolíně nad Rýnem, Dillingen, Norimberku a ve Štýrském Hradci;

Reginae-Hradecii 1741, s. 180. Celý Lauritschův spis přeložil do češtiny zatím nám neznámý český jezuita pod názvem: *První věk Rodičky Boží Rušánské, nebo Kronycká zpráva o počátku, ctění a dobrodiních starožitého rušánského obrazu Marye Matky Boží, který v českém Jičíně, v chrámě Svatého Ignacia Tovaryšstva Ježíšova již na druhý věk s velikou pobožností ctěn bývá. V latině na světlo vydaná od kněze Jozefa Lauritsch z téhož Tovaryšstva. A od jiného kněze též z Tovaryšstva Ježíšova na češtinu přeložená*, Hradec Králové nad Labem 1743.

² V dobovém překladu „osvědčení“; viz J. LAURITSCH, *První věk Rodičky Boží*, s. 155 – odtud vydal Jan KVAPIL, *Tak jeho péro aneb Vzpomínky (na) Jana Krause*, Souvislosti 11, 2000, č. 2 (44), s. 223.

³ První nástin Krausova života, chvályhodných vlastností a působení v Tovaryšstvu přinesla nekrologia sepsaná jeho spolubratry v jičínské koleji: jedno ve formě oběžníku představeným jezuitských domů České provincie SJ je dochované v rukopise v Národním archivu v Praze, fond Jesuitica, JS III₀-455, č. kart. 184, fasc. 1, f. 147; druhé tvoří součást vypsání událostí v jičínské koleji za rok 1732 a je dochováno v rukopise *Historia Collegii Giczinensis* v Knižnově Národního muzea v Praze, sign. VIII D 22 (dřívě 3 H 3), p. 628–629. Řadu zmínek o J. Krausovi jako ctiteli Panny Marie Rušánské, jeho svědectví a řadu básní o ní uveřejnil Krausův řádový spolubratr Josef LAURITSCH v mariánském spise *Primum saeculum Divae Ruthenicae*, i.e. První biobibliografický medaillon Johanna Krause vydal tiskem František Martin Pelcl, jenž využil jezuitské rukopisné podklady: Franz Martin PELZEL, *Boehmische, maehrische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten von Anfang der Gesellschaft bis auf gegenwaertige Zeit*, Prag 1786, s. 108. O Krausově působení v jičínské koleji a o jeho misionářské činnosti se zmiňuje František LEPAŘ, *K dějinám gymnasia Jičínského*, in: Výroční zpráva gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1885/6, Jičín [1886], s. 5 a 51. Obsah dialogu *Schwan- Gans- und Adler-Gespräch von den Geschichten, so sich zu Zeiten des Johann Huss und Martin Luthers, und hinführo die Glaubenssachen betreffend, hier und dorten zugetragen haben* (Prag 1716) stručně vylíčil Arnošt KRAUS, *Husitství v literatuře zejména německé, II, Husitství v literatuře barokní a osvícenské*, Praha 1918, s. 109 – o tom viz dále. Životopisné kalendárium P. Johanna Krause s výběrovou bibliografií jeho děl sestavily Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1984, s. 229–232. Dosud nejpodrobnější Krausův životopis sepsal Jan KVAPIL, *Johannes Kraus a Panna Maria Rušánská v Jičíně*, in: Václav Petrbok – Radek Lunga – Jan Tydlitál (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*, Boskovice 1999, s. 330–337; Týž badatel připomenul Johanna Krause krátkým životopisem, stručnou charakteristikou jeho díla a přeloženými úryvky z *Geistlich Curieuse Nachrichten* (Prag 1717) a z českého překladu Lauritschova spisu *První věk Rodičky Boží* v článku *Tak jeho péro aneb Vzpomínky (na) Jana Krause*, s. 208–223. Pro studium germanistiky zařadil Kvapil víceméně shodné úryvky z *Geistlich Curieuse Nachrichten*, spolu s ukázkami z jiného Krausova německého spisu, v původním jazyce do své *Čítanky německé barokní literatury z českých zemí*, Ústí nad Labem 2001, s. 64–76; Kvapil rovněž načrtl malý, ale výstižný portrét J. Krause především jako německého spisovatele: Týž, *Jan Kraus. Rozjímání nad pomerančem*, A2. Kulturní čtrnáctideník, 2007, č. 13, s. 7.

⁴ „Pater Ioannes Kraus Societatis Iesu Professus Professorumque in hac Provincia Decanus. Vir ut pietate doctrinaque eximius, ita calamo aequo ac lingua haereseos insectator acerrimus, de cuius multifaria eruditione in acatholicos praecipue typo vulgatis opusculis per varias Europae regiones sparsa sunt ad octoginta millia exemplaria semper cum fructu [!] per octodecim continuos annos incola fuit hujus domus et cubilis, in quo et diem suum obiit XVIII. Martii A. MDCCXXXII. aetatis suae LXXXIII.“ Viz F. M. Pelzel, *Boehmische, maehrische und schlesische Gelehrte*, s. 108.

dodnes se v České republice nacházejí v každé větší knihovně s historickými fondy.⁵ A přece, nebýt germanisty Jana Kvapila, jenž v posledních dvanácti letech napsal o pilném jezuitovi několik menších článků a otiskl pár úryvků z Krausovy tvorby (v německém originále i v českém překladu),⁶ sotva komu z dnešních čtenářů, ba i z literárních historiků by jméno Johanna Krause něco říkalo.

Najdeme jistě několik důvodů, proč se málem naplnilo jeho sebehodnocení „marnost a nic“ (*vanitas et nihil*), proč i on téměř zmizel z literární krajiny svých krajanů: změna literární estetiky a čtenářského vkusu, změna nábožensko politických poměrů, redukce národnostního složení obyvatelstva Čech a Moravy na českou populaci a z toho vyplývající absence německých čtenářů, rozdílný charakter latinské vzdělanosti barokního humanismu a vzdělanosti dnešní.

Život a působení P. Johanna Krause

P. Johann Kraus SJ se narodil dne 22. 5. 1649 v Dubě.⁷ Od podzimu 1662 studoval na jezuitském gymnáziu v Jičíně, načež v roce svého studia rétoriky vstoupil do noviciátu Tovaryšstva Ježíšova v Brně (30. 9. 1668). Po absolvování dvouletého noviciátu a ročním opakovacím studiu (*repetitio studiorum*) ve slezské Zaháni⁸ vystudoval v letech 1672–1674 filozofii na olomoucké univerzitě, pak působil tři roky jako učitel gramatiky a jeden školní rok coby profesor poetiky na jezuitských gymnáziích v Brně a v Jičíně, aby následně v Praze vystudoval teologii (1678–1681).⁹ Ve školním roce 1682–1683 vyučoval rétorice na řádovém gymnáziu v Brně, poté zastával několik jiných řádových funkcí v Opavě; od r. 1687 přednášel tři roky filozofii na filozofické fakultě v Olomouci a r. 1690 začal přednášet morální teologii na teologické fakultě v Praze. Protože však, jak uvádí F. M. Pelcl, při výkladu prý příliš lpěl na tomistickém učení a jeho zvláštní způsob uvažování vyvolával u jeho studentů různé nesrovnalosti, musel pražskou univerzitu po roce vyučování opustit. Později zastával různé funkce, především však roli kazatele v jezuitských kolejích v Kladsku a ve Slezsku, kde působil i jako misionář. František Lepař tvrdí, že jako misionář „ze všech Jesuitů nejbedlivěji ve krajině té vyhledával a odnímal knihy neschválené“.¹⁰ Roku 1704 byl povolán do chomutovské koleje, resp. do rezidence v Bohosudově (tehdy

⁵ Nejúplnější bibliografii Krausových děl publikoval Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Bibliographie*, Tome IV, Bruxelles – Paris, 1893, sl. 1219–1229.

⁶ Viz pozn. 3.

⁷ Lat. Duba, něm. Dauba – F. M. Pelcl a František Lepař uvádějí jako jeho rodiště Eiche, Český Dub; zjevně tak interpretují Krausův přídomek *Dubensis* vyskytující se v některých jezuitských pramenech. Dle Pelcla jsem uvedl jako Krausovo rodiště Dub i já v hesle o Johannu Krausovi ve *Slovníku latinských spisovatelů*, Praha 2004, s. 353. Teprve nekrology P. Johanna Krause, sepsané v jičínské koleji Tovaryšstva Ježíšova, mě přesvědčily, že se Pelcl mýlil a že pravdu mají I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity*, s. 229, kde se uvádí jako Krausova rodná obec Dubá.

⁸ Uvádí J. KVAPIL, *Tak jeho péro*, s. 208, na základě Krausovy zmínky v *Geistlich Curieuse Nachrichten*.

⁹ Těže ze scholastické teologie mu k obhajobě na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze v r. 1681, v aule Karolina, zadal *praeses* jeho obhajoby, prof. Vilém Dvorský SJ (Guilielmus Dworsky SJ), t.č. děkan filozofické fakulty pražské univerzity – viz *Theses ex universa Theologia scholastica, quas in Alma, Caesarea Regiaque Universitate Carolo-Ferdinandea Pragensi, Praeside Reverendo ac Eximio Patre Guilielmo Dworski e Societate Jesu SS. Theol. Doctore ejusdemque in eadem Universit. Professore publico nec non Facultatis Philosophicae Spectabili Decano publice defendendas suscepit P. Joannes Kraus ejusdem Societatis Jesu Religiosus, Anno M. DC. LXXXI. Mense ... Die ... in Aula Carolina, horis ante et post meridiem consvetis*. Pragae [1681], 8 s.; exemplář dochován v konvolutu Národní knihovny v Praze, sign. 46 F 75, adl. 41.

¹⁰ F. LEPAŘ, *K dějinám gymnasia Jičínského*, s. 51.

Mariaschein); zde se podílel na slavnosti přenesení bohosudovské milostné piety do nově zbudovaného poutního kostela – pro tuto příležitost složil panegyrik a pár písní.¹¹ Nakonec odešel roku 1711 natrvalo do jičínské koleje, kde strávil více než dvacet posledních let svého života při různých řádových povinnostech a psaním. Během dvou desítek let pobytu v jičínské koleji uveřejnil většinu ze svého mnohočetného díla, jehož zásluhou – dle jednoho z jičínských nekrologů – se stal daleko známým a oceňovaným autorem. V Jičíně se mnohokrát projevil jako horlivý a vroucí ctitel obrazu černé Panny Marie Rušánské, chovaného v tamním jezuitském kostele. Sepsal nejenom samostatný spisek o tomto zázračném obraze, ale i řadu latinských básní věnovaných Panně Marii Rušánské (viz dále). Z nich se mj. dovídáme, že trpěl ledvinovými či močovými kameny, od nichž mu prý Panna Maria pomohla. Zemřel v předvečer svátku sv. Josefa Pěstouna po sedmé hodině večerní („*Divi Christi Nutritii pervigilio post 7^{mam} vespertinam*“), tedy v úterý 18. března roku 1732, ve věku nedožitých osmdesáti tří let, „když v důsledku stáří pozbyl sil, nakonec vyčerpán stravujícími teplotami a letargií“ (*post defectas e senio vires hecticis extremum caloribus lethargoque consumptus*). Nekrology vyzdvihují jeho zbožnost, zvláště pak něžnou lásku k Panně Marii, pokoru, oddanost chudobě, duševní vyrovnanost, schopnost trpělivě snášet obtíže, mnohostrannou erudici a obzvláštní obratnost v potírání nekatolíků, jimž věnoval větší část své spisovatelské práce.¹²

Literární situace v Krausově době

Johann Kraus studoval a do literárního světa vstupoval v době, kdy na školách v českých zemích dominoval pozdní latinský humanismus katolického rázu, jak jej tradovaly vzdělávací ústavy náboženských řádů. V době Krausových studií se postupně začalo i na latinských školách prosazovat tzv. nové umění elokvence, které narušovalo dříve neotřesitelný charakter humanistického vzdělání postaveného na systému antické vzdělanosti, na napodobování antických vzorů a soupeření s nimi. Nová literární estetika šířící se hlavně ze středomořského kulturního prostoru a z románských literatur, u nás však často zprostředkovávaná vzdělanci z okolních zemí (Německo, dnešní Polsko), narušovala klasický kánon antické slovesnosti a literární tvorbu zakládala na tzv. konceptu, ostrovtipu, pointě (*agudeza, acutezza, la pointe*, v latinských ekvivalentech: *argutia, acumen*). *Argutia, acumen* znamenaly duchaplný, neočekávaný nápad, překvapivou myšlenku či metaforu, rafinovaný básnický obraz, slovní hříčku apod. Tyto neobvyklé, neočekávané výrazy či myšlenky byly používány tak, aby čtenáře či posluchače udivily, překvapily, aby rázem získaly jeho pozornost či přilákaly jeho zvědavost. Literatura byla skládána

¹¹ O tom J. KVAPIL, *Johannes Kraus a Panna Marie Rušánská*, s. 333.

¹² „*Virum pietate doctrinaque eximium, cum late notum aestimatumque reddiderit numero multifariamque typis vulgata eruditio praecipuaque in A catholicis, qui plurimum calamum occuparunt, confutandis dexteritas, tum vero quotquot diuturna annorum serie veterano-domus incolae convixerunt, non aetate magis quam virtute omnimoda consummatum spectabant. Erat religione in Deum maxima voluntateque in Eundem resignatissima; aequanimitate et patientia in molestis heroica, humilitate profunda; cura disciplinae etiam per extremam senectutem exacta; tenerissimo in Dei Matrem affectu...*“ Viz nekrolog P. Johanna Krause dochovaný v Národním archivu v Praze; odtud jsou vzaty i další citace v textu. Dle druhého nekrologu P. Kraus v oddanosti chudobě mj. odmítl nabízený nový breviář a používal dál svůj opotřebovaný, z něhož se uvolnily jednotlivé listy, takže si jej sám musel sešít; autor tohoto nekrologu oceňuje schopnost zesnulého spolubratra obrátit řadu jinověrců na katolickou víru a zmiňuje i skutečnost, že jednoho člověka vyrval d'áblu, jenž k tomu muži přilétl vzduchem, atd. Viz nekrolog dochovaný v *Historia Collegii Giczinensis* – oba nekrology jsou uvedeny v pozn. 3.

podle nějakého „ostrovtipného“ konceptu (*conceptus, concetto, concepto*), tj. na základě důmyslného rozvrhu textu nebo překvapivého rozvíjení nějakého obrazu, udivujícího nápadu apod. Latinští stoupanci tohoto „nového umění elokvence“ si libovali v novotvarech, v neobvyklých slovech, v deminutivech, v kupení či rozvíjení řečnických figur a dalších řečnických ozdob, v náruživém užívání metafor, v nahrazování větných period ciceronovského rázu sentencemi senekovského stylu apod. Koncept se začal uplatňovat jak v poezii, tak v próze, byl aplikován v různých literárních žánrech: v básnické produkci velmi často v epigramu, v oblasti rétoriky v elogiích, ve slavnostních řečech, zvl. panegyricích, patrně největší prostor našel v duchovním řečnictví, v kázáních, kde se od konce 17. do poloviny 18. století uplatnil asi nejčastěji.¹³

Někteří kazatelé se nespokojovali pouze s údivem, který měla vyvolat jejich slova, kázání mnohdy předcházely či doprovázely nonverbální prvky komunikace, efektní gesta, mimika, rozdávání obyčejných věcí, jejichž symbolický význam se ukázal až při kázání, apod. Z kazatelů Krausovy doby česká literární historie již připomněla Bohumíra Ignáce Bílovského, Jana Klekara, Caspara Knittela, Karla Račina, Matěje Václava Štejera, Fabiána Veselého, Ondřeje de Waldta a několik dalších, z nichž některé vyzdvihla jako velmi nápadité konceptuální tvůrce. Z jejich vrstevníků stále zůstává řada spisovatelů, kterých si historici vzdělanosti a literatury dosud nevšímají, nebo je dosud plně nezhodnotili. To je i případ Johanna Krause.

Jubilantka, jíž je toto číslo HUCP věnováno, spolu s dr. Fechtnerovou ve svém *Životopisném slovníku pražské univerzity* tvrdí, že Krausovo dílo „je pozoruhodné spíše svou kvantitou než kvalitou“ (s. 229). Jakkoli si práce obou badatelek na tomto slovníku vážím a často z ní i těžím, v tomto případě nemohu s jejich názorem souhlasit. V následujících řádcích se pokusím ukázat proč.

Literární dílo P. Johanna Krause

Je pochopitelné, že v tak rozsáhlém díle, jakým Krausovo literární dílo je, se setkáme s různými žánry, se spisy různého tematického zaměření a různé úrovně, zacílené na různé adresáty; je zároveň logické, že u literárně činného duchovního najdeme především žánry obvyklé v raném novověku při zpracování náboženských témat a odpovídající funkci spisu a jeho adresátům. Dá se též předpokládat, že intelektuálně a literárně náročnější díla psal v latinském jazyce, neboť ta byla určena pro vzdělance a pro literárně poučené čtenáře, případně posluchače, kteří mohli a měli učenou literaturu ocenit. Především na latinskou část jeho díla, v němž Kraus projevil své literární školení a talent ještě výrazněji než v německých spisech (i když i tam mnohdy ukázal svou nápaditost a duchaplnost), se zaměřím tento příspěvek.

¹³ Trochu více jsem o konceptismu a o tzv. *argutia-Bewegung* psal a základní literaturu k tomu shrnul v článku Martin SVATOS, „*Nova et vetera*“. *Rétorika na jezuitských gymnáziích a řečnická praxe v Českých zemích v 17. a 18. století*, in: Petronilla Cemus – Richard Cemus (edd.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, Tomus 2, Praha 2010, s. 877–891; též v úvodní studii Týž, *Český Livius i Quintilian* předcházející edici spisu Bohuslava Balbína *Ovaesita oratoria* (v tisku ve vyd. Scriptorium); viz dále Týž, *Porcování martinské husy na barokní kazatelně. Příspěvek k požitkářské obraznosti barokních kazatelů*, in: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 47, 2007, č. 1–2, s. 207–224.

Řádový historik, elogista, hagiograf, meditativní spisovatel

Pater Kraus byl za pobytu v jičínské koleji Tovaryšstva několik let pověřován funkcí „historika domu“: jako analista této koleje pokračoval v jejích rukopisných dějinách (*Historia Collegii Jičimensis*), započatých Bohuslavem Balbínem, a zapisoval události let 1711–1712.¹⁴ Avšak již jako student teologické fakulty Univerzity Karlo-Ferdinandovy sepsal spis, jenž může být pokládán za historické pojednání sui generis, protože se zabývá historickým tématem, byť je zpracováno beletrizovanou formou. Jde o oslavný spis, jenž vyšel ke stému výročí založení Semináře sv. Václava v Praze – papežského alumnátu, předchůdce dnešních školních internátů, tehdy spravovaného Tovaryštvem Ježíšovým.¹⁵ Byl publikován bez udání autora pod názvem *Domus Pietatis et Literarum lapide fundamentalis ac septem columnis illustris...* v roce 1680.¹⁶

Celý spis, skládající se z literárních elogií¹⁷ a básní oslavujících zakladatele, představené a významné alumny tohoto semináře, rozdělil Kraus na osm oddílů (jak napovídá již jeho celý titul), jež představují základní kámen a sedm sloupů, o něž se opírá tento „dům zbožnosti a věd“ (rozuměj: humanitních věd): křesťanská statečnost, horlivost ve víře, mravopověstnost, urozenost rodu, vzdělanost, dobrá pověst a bdělost představených. Po úvodních básních na oslavu sv. Václava a císaře Leopolda I. autor klade elogia zakladatelů semináře, jejichž štědrost (*liberalitas*) tvoří základní kámen alumnátu: papeže Řehoře XIII., císaře Ferdinanda II. a hlavního fundátora, Jana staršího Popela z Lobkovic, a souhrnné elogium dalších mecenášů ústavu. V jednotlivých oddílech – sloupech elogista velebí pamětihodné muže, kteří byli někdy alumny semináře, či jeho zasloužilé představené: mučedníky pro víru (mj. Jana Sarkandera, jezuity Matěje Burnatého a Melchiora Grodeckého), horlivé vyznavače katolické víry, kněze žijící v pověsti světců a významné preláty (mj. Šimona Brosia, Kašpara Arsenia z Radbuzy, Johanna Bennona, Martina Středu SJ), členy šlechtických rodů, zvl. ty, kteří dosáhli důležitého společenského postavení (např. Pavla Michnu z Vacínova, Jana Jakuba Sinapia-Horčíčku), význačné učence a básníky (v jednom elogiu jich vyjmenovává řadu: vedle dvorního básníka Rafaela Mnišovského celou plejádu jezuitských učenců od Kašpara Sturma přes Bohuslava Balbína, Melchiora Hanela, až po Matěje Tannera; samostatné elogium věnuje pak Guilielmu Lamormainovi) a v posledním elogiu připomíná prvního regenta semináře Alexandra Voíta (Woyta) SJ. Jednotlivé oddíly Kraus končí básní – ódou jakožto nápisem na sloupu; tyto ódy byly většinou složeny v horáciiovských metrech. Na samý závěr spisu je připojen seznam aktuálních představených a alumnů semináře, tj. k roku 1680.¹⁸

¹⁴ Viz rukopis *Historia Collegii Jičimensis* dnes dochovaný v knihovně Národního muzea v Praze (viz pozn. 3). Na s. 507 je k roku 1711 připísáno: *Conscriptit P. Jo. Kraus*. Na Krausův podíl na sepsání analýz jičínské koleje upozornil již F. LEPÁŘ, *K dějinám gymnasia Jičínského*, s. 5.

¹⁵ O tomto a druhém papežském alumnátu zřízeném v Praze viz studii Evy DOLEŽALOVÉ, *Seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje na Starém Městě pražském*, *Pražský sborník historický* 31, 2000, s. 186–261. Autorka se v něm zmiňuje i o tomto jubilejním spisu.

¹⁶ Jeho úplný titul zní: *Domus Pietatis et Literarum lapide fundamentalis ac septem columnis illustris, quibus innixa jam saeculum stetit. Sive Seminarium S. Wenceslai juventutis studiosae sub cura Societatis Jesu Pragae a pia Fundatorum Liberalitate, tum a Christiana Fortitudine, Zelo Fidei, Morum Probitate, Sanguinis Nobilitate, Literaria Eruditione, Nominis Fama, Praesidium Vigilantia celebratum; dum sub felicissimis Auspiciis Augustissimi Romanorum Imperatoris Leopoldi annum M.DC.LXXX. ageret a prima sui fundatione saecularem*, Pragae, Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in Collegio Societatis Jesu ad Sanctum Clementem Anno 1680.

¹⁷ O elogiu jako žánru oblíbeném v literatuře raného novověku viz Martin SVATOŠ, *Bohuslav Balbinus SJ und literarische Elogia seiner Zeit*, *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 3. Graecolatina Pragensia 19, 2002, s. 119–134.

¹⁸ Svou beletrizovanou formou, již zpracovává historické téma, i oslavnou funkci toto dílo připomíná o několik let starší spis věnovaný „slavným“ dějinám pražské univerzity *Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandae*

Z hagiografie vybíral Kraus výroky a exempla ze života křesťanských světců a světeček, z nichž kompiloval tzv. *Flores*, resp. *Flores gratiarum*.¹⁹ Mezi hagiografickou literaturu můžeme zařadit i spisek věnovaný účtě k Panně Marii *Nigra, sed formosa Sanctissimae DEI Genitricis MARIAE Ruthenica effigies* (Pragae 1713), sepsaný na počest milostného obrazu Panny Marie Rušánské uctívaného v jezuitském kostele sv. Ignáce v Jičíně – vyšla v nadnárodním jazyce evropských vzdělanců a v obou zemských jazycích, tedy latinsky, německy a česky.²⁰ V nevelké knížce podal historii tohoto zázračného obrazu a vypsal svědectví o jeho zázračném působení do roku 1712. Ze slovesné stránky je styl spisku věcný až suchopárný, jako by chtěl autor věrohodnost údajů podpořit strohostí bez řečnických ozdob a básnické hravosti. Je to poněkud překvapující, známe-li jeho ostatní tvorbu, v níž si různé řečnické či básnické finesy neodpustil.

Svědectvím Krausova blízkého vztahu ke křesťanské mystice je více děl, např. meditační spis o touze po Boží lásce a duševní spáse *Theophilus quaerens et amans Deum suum* („Bohumil hledající a milující svého Boha“, 1706), jenž dokládá i skutečnost, že Boží láska byla jedním z pilířů jezuitské spirituality, či jiný kontemplativní spis *Coelestinus inter sacras contemplationes ad coeleste Hierusalem tendens* („Celestin [= Nebeský] uprostřed svatých rozjímání mířící k nebeskému Jeruzalému“, 1719).

Polemik

Jako horlivý odpůrce nekatolické víry a náruživý polemik věnoval řadu spisů (v drtivé většině německých) sporům s luterány, v nichž se snažil vyvrátit věroučné názory či útoky evangelických teologů, někdy ve formě pojednání, traktátů (tzv. *controversiae*, *Controversen*)²¹ – opakovaně a patrně nejčastěji polemizoval se superintendentem luterské církve v Drážďanech a zastáncem luterské ortodoxie Valentinem Ernstem Löscherem –, jindy v kázáních (jednu homiletickou sbírku nazval přímo *Gründlich- und Nützliche Controvers-Predigten*, Alt-Stadt Prag 1714), jindy, a to zjevně s chutí, ve formě fiktivních dialogů (*Gespräch*), tedy v žánru oblíbeném od antiky přes středověk, renesanční humanismus až po jeho dobu. V barokní době měly dialogy hlavně funkci společensko-vzdělávací či zprostředkující vědění.²²

Pragensis (Pragae 1672), o němž letošní jubilantka napsala informativní článek, viz Ivana ČORNEJOVÁ, „*Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*“ – Oslava pražské univerzity v barokních Čechách, in: Vilém Herold – Jaroslav Pánek (edd.), *Baroko v Itálii – Baroko v Čechách*. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem, Praha 2003, s. 89–100.

¹⁹ Srov. např. exempla ze života a zjevení sv. Brigity: *Flores Gratiarum ac Virtutum ex revelationibus Sanctae Birgittae viduae. Collecti et descripti a P. Joanne Kraus, Soc. Jesu sacerdote*, Pragae 1719, v nichž jsou exempla řazena abecedně, podle témat: *Abstinentia, Acedia, Amor DEI inter homines rarus* etc., či nedlouho před smrtí vydaná exempla ze života německého středověkého mystika Jindřicha Suso: *Flores ex vita Venerabilis Henrici Susonis, ex Ordine Praedicatorum. Collecti et descripti* [...], Pragae 1730.

²⁰ Jak se zdá, do dnešní doby se dochovala pouze latinská verze, v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze, sign. EL XIII 27.

²¹ K tomu cituje C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, sl. 1219–1220, z rukopisu: „*Opuscula controversistica facile 60 vulgata ab anno 1714 usque ad annum 1720, omnia Germanice Pragae, typis Wolfgangi Wikart, praeter illud, cui titulus: Fictus Romanus Anti-Christus, quod Pragae impressit Wenceslaus Helm, et Lutheranium scrupulantem, de sua secta dubitantem, recusum Pragae et tertio Coloniae, 8°. Et horum opusculorum exemplaria in universum ultra 60 millia per diversas Europae provincias, non sine approbatione et fructu sparsa sunt.*“

²² O německé dialogické literatuře Krausovy doby psal nedávno Volker MEID, *Die deutsche Literatur im Zeitalter des Barock. Vom Späthumanismus zur Frühaufklärung*, München 2009, s. 760–770.

Z jeho dialogických spisů je v moderní době nejznámější rozhovor Labutě (symbolizující Luthera žijícího v Německu), Husy (metafora Jana Husa působícího v českých zemích) a Orla (představujícího katolické duchovní, nejspíše jezuity) *Schwan- Gans- und Adler-Gespräch von den Geschichten, so sich zu Zeiten des Johann Huss und Martin Luthers, und hinführo die Glaubenssachen betreffend, hier und dorten zugetragen haben* (Prag 1716).²³ Tato alegorická satira upomíná na středověké a renesanční alegorie, jakými byly rady zvířat či různá tzv. hádání.²⁴ Je však více vázána na historickou realitu, než bývaly starší alegorie. Na rozdíl od nich není výklad hovorů alegorických postav, tedy vztahování reality díla k mimoliterární skutečnosti, ponechán čtenáři a jeho zkušenostem (v tomto případě jeho znalostem církevní historie a náboženské situace jeho doby), nýbrž je v samotném díle jednoznačně autorem podán a určen: Husa a Labuť se potkají a vyprávějí si novinky z krajin, kde žijí, Husa si stěžuje, že je ve své vlasti, v Čechách, pronásledována „černými dravci“ (*schwartzte Stoßvögel*), kteří zvláště v postní a velikonoční době pronikají do jejich domovů a uchvacují jejich spisy.²⁵ Naštěstí Huse a jejímu rodu prý pomáhají souvěrci ze Saska a Lužice i z Uher, leč kontrola a dohled nad Husou a jejím rodem jsou velmi silné.²⁶ Během jejich hovoru k nim přiletí Orel, jenž je pro ně právě tím dravcem, který jim „oškube křídla“.²⁷ Rozhovor pak vedou ve třech. Labuť si libuje, že jejího učení je v její vlasti (rozuměj: v Německu) plno. Husa a Labuť líčí historii odpadnutí Husa a Luthera od katolické víry, vznik a podstatu jejich učení a Orel k tomu připojuje svůj soud. Husa se diví, že upálili ji a neoškubali Labuť. Obě se na sebe v řeči rozzlobí, načež se sobě posmívají tónem katolických kritiků. Labuť předhazuje Huse husitské ukrutnosti a Husa Labuti selskou válku. Orel chce přetrumfnout mučednictví Lutherových stoupců mučednictvím zabitých katolíků v Čechách. Na konci hovoru uvidí Husa letět „eskadru havranů“ (*ein Geschwader der Raaben*), jež před sebou žene stádo husí. Protože se bojí, že to jsou ti dravci, kteří pronásledují její souvěrce, aby je trestali, nakvap odlétá, aby si zachránila „kůži a peří“.²⁸ Když odletí i Labuť, zůstává Orel sám a komentuje jejich odlet příslovím: „*Dieß ist der Lauff der Ketzer: Einer nach dem andern, wie das Wasser wandern.*“ V závěrečném monologu Orel rozvádí tento příměr a se zadostiučiněním konstatuje, že přes přílivy vod (*Wassergüsse*), řádění větru a jiné útoky žilvlů katolická církev (*die Kirche Gottes*) stále stojí a navzdory „světským mudrcům“ (*Weltweisen*), kacířům, pronásledovatelům a tyranům nebude připravena o Boží lásku.

Vedle obvyklých věroučných disputací obligátního „katolika“ s „luteránem“²⁹ otázek blíže neurčené „ovečky“ a odpovědi jejího duchovního pastýře³⁰ nechal někdy vstupovat

²³ O tomto dialogu psal první A. KRAUS, *Husitství v literatuře zejména německé*.

²⁴ O tom viz např. úvodní studii Eduarda PETRŮ, *Jan Dubravius a jeho Theriobulia*, in: Jan Dubravius, *Theriobulia*. Rada zvířat, edd. Miroslav Horna – Eduard Petrů, Praha 1983, s. 9–39.

²⁵ „*Inmassen uns, besonders um die Fasten und Oesterliche Zeit, einige schwartzte Stoßvögel (wir nennen sie Jesu zuwider) nachsetzen, unsere Behausungen und Laden durchlauffen, und was sie etwan von unsren Schrifften ertappen, weggraffen.*“ – To je evidentní narážka na jezuitské velikonoční misionáře, kteří navštěvovali domy podezřelých z praktikování nekatolické víry a slídili po nekatolických knihách.

²⁶ „*Allein es giebt der Habicht so viel, die auff unser Thun und Lassen Acht haben, dass man kaum einmal im Jahre unsre Gänssichen könne mästen lassen.*“

²⁷ „*Hola! Stille main Maul. Schau, da bringt der Geyer gleich einen solchen Stoß-Vogel daher, der und die Federn rupffen wird.*“

²⁸ „*Vielleicht seynd es die schwartzte Stoß-Vögel, von welchen ich oben gemeldet, daß sie meine Glaubens-Genossen durch ganz Böhmen in allen Winckeln auffsuchen und zur Straffe zihen. Das wäre der Geyer. Wie ich sehe, so hab ich Noth mich auß dem Staube zu machen, will ich Leder und Feder ganz behalten.*“

²⁹ Srov. např. *Freündliches Gespräch eines Catholischen Christens mit einem Luthrischen*, Alt-Stadt Prag 1712.

³⁰ Viz *Etwas Altes, doch nothwendig zuwissen. Als nehmlich: Daß ein Hölle und daß sie ewig seye: Durch ein freündliches Gespräch vorgestellt*, s. l. s.a.

do hovorů i zástupce různých společenských vrstev a povolání: obchodníky, hospodské, sedláky, vojáky, kočí, žebráky – ti pak užívali svůj jazyk, mnohdy k pobavení čtenářů.

Neúnavný spisovatel Kraus dále vydával sbírky exempel, svědectví a naučení s mravní a náboženskovýchovnou tendencí – z nich byly v jeho době patrně nejznámější *Geistlich Curieuse Nachrichten von Begebenheiten, so sich meistens von der Zeit des entstandenen Lutherthums Religion-Sachen betreffend zugetragen, den dieses Jahr ausgegangenen leipziger unschuldigen Nachrichten entgegen gestellet* (Prag 1717). Mezi taková exempla a historické anekdoty vsunul i příběhy z vlastního života nebo historiky o svých spolubratrech z Tovaryšstva Ježíšova (potýkáni s démony apod). Jinou sbírku exempel vydal v latině pod titulem *Exempla conversionum* (Dilingae 1719), v níž sebral příklady konverzí ke katolické víře. Tu uspořádal do kapitol podle původní víry konvertitů (od židovství, od islámu, od kalvínství, luterství atd.), dále podle jejich urozenosti či proslulosti, k nim přidal učence (podrobněji hovoří např. o konverzi proslulého filologa Justa Lipsia); na závěr připojil jakousi statistiku stavu katolické církve ve světě k roku 1700 a další exempla, tentokrát bídných osudů jinověrců, kacířů, rouhačů, které vybral z jezuitských výročních zpráv různých provincií Tovaryšstva Ježíšova nebo z děl jezuitských spisovatelů. Na samém konci spisu uvedl seznam pramenů pro svou sbírku, mezi nimiž najdeme autory proslulé (Baronia, Balbína, Bayerlincka, Masenia a jiné) i neznámé (např. rukopis jednoho hlohovského měšťana), katolické i nekatolické (mj. samotného Luthera).

Básník

Jak jsme viděli již ve spise *Domus Pietatis et Literarum*, Pater Kraus si rád zaveršoval, rád prokládal prozaické německé i latinské texty básněmi, jednak uznávaných básníků antiky či novověku, jednak svými. Někdy to byla poetická meditace, někdy tzv. *affectus* (vzdychání) k Panně Marii, jindy satirický útok proti luteránům.³¹ Např. na závěr svého spisu plného neskrývané ironie, nazvaného *Historischer Beytrag für Das Zweyte Luthrische Jubel-Jahr. Den Luthrischen Worts-Dienern, welchen es etwann an Büchern und Concepten mangelt zum Geschencke praesentieret...*, připojil ironickou báseň k blížícímu se dvoustému výročí počátku reformace, resp. vzniku luteránské církve – svou báseň nazval jezuitský satirik *Apobaterion*,³² což v antické poezii označovalo báseň vítající navrátilce do vlasti.³³

Zdá se však, že zálibu ve veršování v něm více než polemická náruživost či potřeba oslavovat podnítila horlivá úcta k Panně Marii, zvláště pak zanícená oddanost zázračnému obrazu tzv. Panny Marie Rušánské v Jičíně, o níž byla řeč výše. Krausův mladší řádový spolubratr Josef Lauritsch, jenž k blížícímu se stoletému jubileu uctívání tohoto obrazu v jezuitském kostele vydal knihu oslavující tento jičínský mariánský obraz a vypisující dosti

³¹ I germanista Kvapil si všiml nápadné četnosti různorodých básní „rozesetých“ po celém Krausově díle – srov. J. KVAPIL, *Jan Kraus. Rozjímání nad pomerančem*.

³² *Apobaterion oder: Freundliches Bewillkommen des herzunahenden 1717ten Luthrischen Jubel-Jahrs, als eines Anniversarii, des in dem 1517ten übel angefangenen und noch schlimmer gegründeten Lutherthums. Zu der M. Valentin Löscher außgeschryenen Solennität für eine Triumphs-Pforten concipiret und wohlmeynend communiciret. Viz Historischer Beytrag für Das Zweyte Luthrische Jubel-Jahr. Den Luthrischen Worts-Dienern, welchen es etwann an Büchern und Concepten mangelt zum Geschencke praesentieret...* Alt-Statt Prag 1716, s. 193–199.

³³ Tento druh básně uvedl do novodobé literatury humanista Julius Caesar Scaliger, jenž z ní vytvořil literární žánr – viz Perrine GALAND-HALLYN – Fernand HALLYN (edd.), *Poétiques de la Renaissance. Le modèle italien, le monde franco-bourguignon et leur héritage en France au XVIème siècle*, Genève 2001, s. 434–435, 504. Zmiňuje jej též Bohuslaus BALBINUS, *Verisimilia humaniorum disciplinarum*, ed. Olga Spěváková, Praeae 2006, s. 264.

podrobně jeho historii i zázračné působení: *Primum saeculum Divae Ruthenicae* (Reginae-Hradecii 1741); v ní vícekrát citoval mj. svědecké zápisy Johanna Krause a řadu jeho básní: V některých se Kraus obrací k Panně Marii jako „arcilékačce“. Buď jí žádá o vypuzení (ledvinového?) kamínku (*Affectus pro depellendo calculo*), nebo jí děkuje za uzdravení, jindy ji zdraví s evidentní narážkou na „Zdravas“ (*Mille... vicibus pronuntio Salve*), ke konci života jí prosí za šťastný skon a dává jí „poslední sbohem“ (*Sancta, vale*). Některé, ač v tradičních metrech a strofách, nás zaujmou i dnes.³⁴ Zde uvedu aspoň jednu – půvabné vyslovení vděku a dluhu Panně Marii za pomeranč, jenž jezuita dostal k obědu:

*Aurantium misisti, / cor aureum remitto; / ex gratia misisti – / ex debitu remitto. // Est mille plenum gratiis, / quod, Virgo, Tu misisti; / Est mille plenum debitis, / quod Virgini remitto. / In Matris illo aurantio / sunt dona mille, mille; / in corde misso debita / sunt mille, mille, mille.*³⁵

Mnoho veršů, nejčastěji epigramů ve formě elegických distichů, zařadil do své sbírky sentencí a gnomů s mravně výchovnou tendencí. Seřadil je do dekád a vydal pod názvem: *Qvaestiones et responsa eruditorum. Pleraque ad moralem doctrinam et institutionem pertinentia* (Pragae 1709). Řada otázek a odpovědí má charakter hádanek, jak je známe z novodobých pohádek. Výklad zdůvodňující odpověď je tu většinou podpořen výrokem, sentencí, anekdotou proslulých učenců a spisovatelů antického, křesťanského i židovského světa jakožto mravních či literárních autorit, vyjadřujících se buď prózou (např. Senekovy sentence) nebo ve verších (často Martialovy epigramy); někdy je autorem připojených veršů patrně sám Kraus. Uvedu aspoň jeden příklad, v němž je odpověď rozvedena hexametry s vnitřním rýmem, dle mého složenými Johannem Krausem:

Decas trigesima nona. [...] Q[uaestio] 5. Quid ad omnes pertinet, quod tamen nemo scit? R[esponsum:] Quis primus e nobis hinc migraturus sit, id enim vero nemo scit.

Quando placet Christo, de mundo tollimur isto:

*Nemo potest scire, quis primus debet abire.*³⁶

Verše s oblibou vkládal i do svých kázání, což ani u jeho současníků, kteří rádi své posluchače (či potomní čtenáře) překvapovali a něčím zaskočili, nebylo tak obvyklé.

Kazatel

Kázání představovala v raném novověku vedle pastorační činnosti jeden z nejdůležitějších úkolů duchovních a po dlouhou dobu hrála významnou společenskou roli. Vedle

³⁴ Kvapil otiskl jako ukázky Krausovy básnické tvorby tři mariánské básně z českého překladu Lauritsche (srov. J. KVAPIL, *Tak jeho péro*, s. 217, 222–223); jde však o české variace na Krausovy latinské básně od překladatele Lauritschova spisu, Kraus pochopitelně česky nepsal. Abych alespoň trochu přiblížil Krausovo básnické umění, otiskuji jednu báseň v latinském originále.

³⁵ Viz J. LAURITSCH, *Primum saeculum Divae Ruthenicae*, s. 135–136; v dobovém českém překladu zní báseň takto: „Jablkos zlaté poslala, / srdce zlaté odsílám; / z Tvě si Milosti poslala, / z povinnosti odsílám. / Je plně tisíc milostí, / co si, Panno, poslala; / plně tisíc povinností, / co Ti, Panno, odsílám. / V jablku oném mateřském / jest daru tisíc, tisíc; / v srdci pak dluhu synovském / jest tisíc, tisíc, tisíc.“ Viz J. LAURITSCH, *První věk Rodičky Boží*, s. 115.

³⁶ V českém překladu asi takto:

„39. dekáda, 5. otázka: Co to je, co se týká všech, a přesto to nikdo neví?

Odpověď: Komu z nás je souzeno odejít z tohoto světa jako prvním – to totiž opravdu nikdo neví.

Když se zlíbí Pánu, vezme nás k sobě v tu ránu;

nikdo z nás nemůže znát, kdo první má před Pánem stát.“

výchovné funkce však často splňovala i úkol pobavit, takže je možno říci, že proslovená kázání šikovného kazatele byla pro věřící událostí, na niž se těšili, a vydané sbírky kázání se stávaly čtenářským „bestsellerem“.³⁷ P. Kraus působil léta jako německý i latinský kazatel, svá kázání a duchovní promluvy sebral do několika sbírek, v nichž se patrně nejvíce projevil jeho literární talent i záliba v konceptuálním způsobu tvorby. Často volil jako východisko neobvyklý koncept, který pak dále rozváděl, užívaje přitom slovní hříčky, řadu řečnických figur a tropů, zvláště metafor a metonymií. S udivujícím nápadem nepřestával na slovech, nýbrž překvapoval i jinými, nonverbálními prostředky: Kazatel např. před kázáním k svátku Jana Křtitele (*Am hohen Fest St. Johannis Trauffers*) rozdával posluchačům z natrhané kytice sedmikrásky (německy zvané též *Johannisblumen*) a třezalku (německy *Johanniskraut*, resp. *Johanniskräutlein*), jež se pak staly východiskem jeho kázání. Květiny, jež svým názvem byly přiřčeny sv. Janu, pro Krause symbolizovaly tohoto světce a předznamenávaly téma kázání.³⁸

Jako stoupenec módních trendů slovesné tvorby se Kraus ukazoval i v německých i v latinských kázáních. Konceptem první části německých postních kázání (vydaných ve třech částech pod titulem *Allocutiones de Passione Domini, oder Fasten-Predigten, von dem bitteren Leiden und Sterben unsers Herrn Jesu Christi* (I–III, Franckfurt 1705), byl symbolický výklad příběhu o hledání ztracené perly (*Der verliebte Perlen-Sucher*), který Kraus vyprávěl svým posluchačům na začátku prvního kázání: Kníže Philander poctil svého služebníka vzácnou perlou s tou podmínkou, že ji bude střežit, aby se nedostala do cizích rukou. Naneštěstí ukradl tomu muži perlu jakýsi dravec (*raub-vogel*), jenž mu ji vytrhl z ruky. Později však narazil na hromadu koster, na nichž mu záleželo více než na perle, a tak perlu nechal perlou. Kníže dal tu perlu hledat. Jediný knížecí syn, aby vyhověl otcovu přání, se vydal do světa, aby perlu hledal. Po mnohém putování a hledání ji našel. Tento příběh chápe kazatel jako parabolou a vykládá symbolicky: Kníže je Bůh Otec, jeho oblíbená ztracená perla je lidská duše – jeho lidské děti, které miluje a má v nich zalíbení. Tuto milovanou perlu světil jednou našim prarodičům, jimž ji v ráji vyrval z rukou dravec; tím dravcem rozumí kazatel „pekelného ducha“, jenž ponoukl naše prarodiče, aby skrze zakázané ovoce, proti Boží vůli a skrze svou neposlušnost přišli o onu perlu, tj. o svou duši, krásně ozdobenou Božími milostmi. Perlu se vydal hledat knížecí syn, tj. věčný Syn Boží Ježíš Kristus, zamilovaný hledač perel, jenž z lásky k tomuto pokladu sestoupil s nebes, aby tu krásnou perlu hledal. A právě tomuto hledání oné perly – lidské duše na různých místech a jejímu nalezení Ježíšem Kristem jakožto hledačem perel věnoval Kraus první část svých postních kázání.

Jinou část kázání téže sbírky založil na obraze nářikající hrdličky (*die ächzende Taube*), jejíž nářky a vzdechy symbolizují stížnosti a nářky zbožné duše nad falší a klamavostí tohoto světa, nad strastmi lidského života, nad přísností a děsivostí Posledního soudu, nad hrůzností pekelného ohně etc. Kazatel přitom vychází z traktátu kardinála Bellarina *De gemitu columbae*.

Sbírku chvalořečí na svátky svatých nazval *Kleinodien-Schatz, mit welchen der grosse Himmels-Schatz-Meister seine hier streitende, droben Sieg-reiche und triumphirende*

³⁷ O oblíbě, funkcích a podobách německých kázání v barokní době viz V. MEID, *Die deutsche Literatur*, s. 771–813.

³⁸ Zmíněné kázání je obsaženo ve sbírce kázání nazvané *Kleinodien-Schatz* (o ní viz dále), s. 93–100. Na to, že Kraus použil květiny přisouzené sv. Janu jako konceptuální východisko svatojánského kázání, upozornil již J. KVAPIL, *Jan Kraus. Rozjímání nad pomerančem*.

Kirche, ale mit verschiedenen Himmels-Gestirnen, allernädigt gezieret: Durch Christliche Lob-Predigten von den lieben Heiligen Gottes, deren Gedächtnus bey der Cathol. Gemeinde an jährlichen gebräuchlichen Fest-Tägen feyerlich begangen wird (Prag 1720). Na začátku prvního kázání „k Novému roku a k závěru toho starého“ vypráví posluchačům o svém setkání (údajně předcházejícího dne) s nemohoucím starcem nad hrobem („*eraltete schwache Krippe*“) a rozhovoru s ním o pomíjivosti světa a světských radostí, aby pak posluchačům odhalil, že oním starcem je Čas, čas uplynulých let. Kázání ukončil básnickou variací na téma pomíjivosti světa, jichž známe z barokní literatury spoustu; třebaže použil tehdy oblíbený princip ozvěny (opakování verše, slova či jejich částí) a řadu všeobecně užívaných motivů, přesto báseň nazvaná *Nach-Klang* nepostrádá originální nápady:

„I. *So geht es in der Welt; / Was gestern hoch gestiegen, / Muß heut zu Boden liegen, / So geht es in der Welt.*

II. *So geht es in der Welt / Nach vielen Puff und Paffen, / Muß legen seine Waffen; / So mancher tapfer Held.*

III. *So geht es in der Welt, / All Gunst und hohe Würde / All Reichthum, guldne Bürde / Wie Schaum am Meer zerschnellt.*

IV. *Wer nach dem Glücke stellt, / Wird oft mit leeren Händen, / Den Korb nach Hause senden, / So geht es in der Welt.*

V. *Die schöne Blum am Feld / Erdorret wie die Matten, / Verlaufft sich wie der Schatten, / So geht es in der Welt.*

VI. *Fort, fort, o schnöde Welt; / Gott dienen und Gott lieben / Sey unser aller üben; / Gott uns allein gefällt.“*

K této sbírce kázání připojil panegyrik k počtě Bolestné Panny Marie v Bohosudově u Krupky, kterou pronesl při příležitosti přenesení jejího milostného obrazu do nově postaveného kostela 5. září 1706. V tištěné podobě upozorňuje čtenáře, na kterých místech byla hrána hudba a s jakými nástroji a podává výčet zázraků, které tamní obraz způsobil. Na samý závěr připojil svou báseň složenou k této příležitosti a nazvanou *Sonnet uber den herzlichem und höchst-erfreulichen Eintritt der Archen des Bundes, des Marianischen Gnaden-Bildes der schmerzhaftigen Mutter Gottes, von Mariä-Schein*.

Na verše nezapomněl ani ve sbírce latinských kázání, která pronesl před akademickým publikem za svého působení na pražské a olomoucké univerzitě. Třebaže v evidenčních pramenech Tovaryšstva není v době své profesury na pražské či olomoucké univerzitě (v letech 1687/88–1689/90 na FF v Olomouci a ve školním roce 1690/91 na TF UKF v Praze) uveden i jako univerzitní kazatel, stojí v nich přece, že v Olomouci byl ve svém profesorském tříletí zároveň jmenován studijním prefektem a exhortátorem.³⁹ Jak se dozvídáme z jednoho kázání, právě z tohoto titulu byl v té době pověřen i úřadem kazatele a jako takový měl povinnost připravovat pro akademickou obec kázání o nedělích a svátcích. Tato nedělní i sváteční kázání pak později shrnul do sbírky *Allocutiones academicae partim Pragae, partim Olomucii ad academicos habitae*, která mu vyšla v Kolíně nad Rýnem v letech 1706–1707. Sbírkou začíná kázáním na začátku školního roku, dvacátou třetí nedělí po Velikonocích, a končí poslední „exhortací“ (jak kázání sám nazval) šestnáctou nedělí po Velikonocích následujícího roku. Pro první promluvu zvolil téma: „Zbožnost studentů, možná

³⁹ Viz I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník*, s. 230.

o podzimních prázdninách odumřelou, je třeba ne pohřbít, nýbrž obživit“;⁴⁰ z jiných témat, která originálně zpracoval, je zajímavé např. kázání (patrně ve svátek sv. Františka Xaverského, 3. prosince) o nových jazycích, které jim prý tehdy nabízela nebesa. Svět má dle řečníka své jazyky, nebesa také své. To jsou ale staré, dávné jazyky, kterými se vyjadřovaly staré básně nebo dávné naděje či lidská zpupnost nebo pokora maličkých. Ale nový jazyk, jazyk xaveriánský, je jazykem plným nezištné a vroucí lásky k Bohu, kterou nežene strach, netáhne naděje, neděsí hrozby, nelákají lichotky: „O, DEUS,“ říká sv. František Xaverský, „ego amo Te, nec amo Te, ut salves me, aut ne aeternum damnes me! Amo tamen, amo te.“ O planoucí lásce k Bohu připojil Kraus na závěr hymnus jako ukázkou onoho nového xaveriánského jazyka, který by měli studenti studovat.⁴¹

Za povšimnutí stojí i Krausovo masopustní kázání, které je jeho zpracováním tématu ošemetnosti světa a jeho lákadel.⁴² Na začátku reprodukuje posluchačům rozhovor, který údajně měl s jedním z nich, jehož po masopustním veselí bolí hlava od pitky, záda od bitky, kulhá, tvář má zafáčovanou, utratil hodně peněz a je mu špatně. Zpočátku ale tvrdí, jak se cítí dobře, jak po tři dny dobře jedl a pil (akorát neví, jak se dostal domů), jak si zatančil a jak si užil herců a maškar. Teprve na konci rozhovoru přizná knězi své rozčarování, že čekal od světa radosti a veselí a místo toho nemůže spát pro bolesti hlavy, pajdá, bolí ho záda atd. Stěžuje si, že takto si s námi svět zahrává, slibuje radosti a zanechá smutek, slibuje pokoj a zanechá neklid, slibuje tělesné osvěžení a přivodí nemohoucnost. Toho se chopí kazatel, aby posluchačům ukázal marnost světských radostí, klamavost světa a d'ábla, lživost světa. A protože „člověk je malý svět“;⁴³ je i člověk lživý; člověk je ovšem malá lež, velký svět je velká lež. Proč tedy posluchači milují svět, ptá se kazatel; vzápětí cituje první sloku slavné středověké básně *De contemptu mundi* („*Cur mundus militat sub vana gloria...*“) a nato vrší tehdy všeobecně rozšířené metafory pomíjivosti, falše a marnosti světa a prokládá je dalšími básnickými variacemi na toto téma (patrně složenými Krausem samotným). „Co je svět“, ptá se a odpovídá si: „Bublina, pavoučí síť, rychlá voda, divadlo,⁴⁴ nestálá koule bez pevného základu, proměnlivá moře, nestálá vlna“ atd. Proto se dle něj akademici mýlí, když se domnívají, že na tomto světě je štěstí, radost, blaženost. Všechny jeho sliby jsou klam a předstírání. A proto kazatel apeluje na jejich svědomí a zkušenost, aby se nedali těmito falešnými sliby světa oklamat. Kdyby prý ten student, o němž řečník hovořil na začátku exhortace, zůstal o masopustu doma, nepotřeboval by teď lékaře, aby se postaral o jeho tělo, ani zpovědníka, aby se postaral o jeho duši. A proto kazatel na konci volá: „Ale svět chce být klamán. Tak mu to oplaťte: tolikrát oklamáni, i vy jednou svět oklamejte. Jak? Když jste mu slíbili hodně věrnosti, nedodrže nic z toho. K věrolomníkovi se chovejme rovněž věrolomně.“⁴⁵

⁴⁰ KRAUS, *Allocutiones academicae*, s. 1.

⁴¹ *Ibidem*, s. 15–22.

⁴² *Ibidem*, s. 138–144.

⁴³ Myslénka, že člověk představuje mikrokosmos, svět v malém, se objevuje v literatuře již od Aristotela přes středověké učence (Bernhard de Chartres, Mistr Eckhart), renesanční myslitele a humanisty (Agrippa z Nettesheimu, Pico della Mirandola, Luis Vives, Paracelsus, Campanella) až po barokní autory (Jakob Böhme). V 17. století byla několikrát vydána oblíbená emblematická kniha, jejímž autorem byl Martin MEYER VOM HAYN, *Homo microcosmus, hoc est: parvus mundus, macrocosmo, id est: magno mundo, in variis aeri incisus figuris totque carminibus Latinis, per selectiores veterum poetarum fabulas, nec non elegantiores quasdam historias, emblematicae expositus; cujus haec editio tertia. In qua Latina ista carmina puris rhythmis, Germanicis sunt donata ... Opus, non solum ad studiosae juventutis, sed etiam pictorum, sculptorum aliorum artificum [...]* usum et delectationem adornatum [...]. K dispozici jsem měl 3. vyd., Francofurti 1670.

⁴⁴ Narození je prolog, smrt epilog; když se rodíme, umíráme; většinou hrajeme komedii a na konci radosti je žalost.

⁴⁵ „*Sed mundus vult decipi. Ergo revancé!* Toties decepti, et vos semel mundum decipite. Quomodo? Qui multam illi fidem promissistis, nullam servate. Frangenti fidem fides frangatur eidem“ (viz KRAUS, *Allocutiones academicae*, s. 144).

Poslední kázání na rozloučenou s akademiky a duchovními, pro něž kázal, mu poskytl příležitost pro úvahy na téma „Věčnosti musí ustoupit vše“:⁴⁶ Vycházejí z evangelijního citátu „Uvolni mu místo“,⁴⁷ hovoří o lidské křehkosti, o pomíjivosti lidského života, lidské slávy a moci (známý motiv *Ubi sunt?*). Přitom opět vkládá verše, tentokrát cituje verše Senekovy a polského jezuita Sarbiewského⁴⁸ o tom, že nic není věčné. Rozvíjí úvahu o krátkosti našeho bytí v čase, které je vlastně jenom malinkým úsekem mezi nebytím v minulosti a nebytím v budoucnosti. Naši časnost srovnává s věčností, již přirovnává k nehybné, neměnné, trvalé skále. A vrací se k výchozímu biblickému citátu „Uvolni mu místo“: I on prý rád ustoupí a přenechá kazatelnu jinému. Děkuje všem za pozornost, kterou jeho kázání věnovali, za učenou touhu po posvátných věcech a přeje si, aby svůj pohled upřel do věčnosti. Na možnou otázku, kdo bude jeho nástupcem na kazatelně, odpovídá nepřímou slovy Kazatele: „Kdo bude, již nazváno jest jméno jeho: i ví se, že jest člověk“⁴⁹ a doplňuje: „jako já“. A na případnou otázku, kam půjde on, odpovídá opět neurčitě slovy z Kazatele: „Běře se člověk do domu věčnosti své,“ a dodává, že se tam odebereme všichni.⁵⁰ Nakonec pokorně žádá posluchače, aby si na něj – hříšníka – vzpomenuli ve svých modlitbách. Jistě tehdy netušil, že než se dostane na věčnost, má před sebou ještě více než čtyřicet let života a mnoho práce a mnoho spisování, že jej čeká ještě několikaleté působení v Kladsku a ve Slezsku a poté bezmála dvacet let života v jičínské koleji.

Řeč *In renovatione studiorum. Celeusma rhetorum*

Pokud jsem na předcházejících stránkách čtenáře, a zvláště kolegyni Čornejovou, nepřesvědčil o literárních kvalitách alespoň části Krausova díla, pokusím se důvtip a originalitu Johanna Krause jakožto slovesného tvůrce ukázat ještě na jednom jeho textu, jenž může být chápán jako *pars pro toto*, jako dílčí doklad celého Krausova umění elokvence.

Na začátku nového školního roku, při tzv. *renovatio studiorum*, která se obvykle konala den po Dušičkách,⁵¹ snad přímo ve středu 3. listopadu 1682,⁵² pronesl profesor Kraus latinskou řeč, kterou později v tištěné podobě nazval *In renovatione studiorum*.

⁴⁶ Ibidem, s. 345–352.

⁴⁷ „Da huic locum“ (Luc, 14, 9).

⁴⁸ Jehož – po vzoru jiných – nazývá Horatiem své doby (ibidem, s. 146).

⁴⁹ „Qui futurus est, iam vocatum est nomen ejus et scitur homo est“ (Eccl. 6, 10). „Supple: qualis ego.“ Český překlad dle *Bibli česká čili Pismo svaté starého i nového zákona*, přel. Innocenc Ant. FRENCL, Praha s.d., s. 987.

⁵⁰ „Ibit homo in domum aeternitatis suae.“ (Eccl. 12, 5), „Huc imus omnes.“ Český překlad dle I. A. FRENCL, *Bibli česká*, s. 994.

⁵¹ Viz *Consuetudines*, předpisy pro chod jednotlivých domů a úřadů Tovaryšstva: „In festo Sanctorum Simonis et Judae recolligitur iuventus et ad medium octavae datur primum signum solito prolixius ad scholas et ad Sacrum paulo post, quam convenerint. Renovatio studiorum habetur, si fieri potest, postridie Animarum aut pro usu ac necessitate patriae post absolutam vindemiam. Intersunt Professores omnes et theologi et discipuli. Conandum omnino est, ut quantum fieri poterit, ubique eodem tempore et eodem modo detur initium scholis.“ Z rukopisu uloženého in: Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ 128, *Consuetudines communes Provinciae Rhenanae inferioris ab Admodum Reverendo P. Nostro Generali P. Mutio Vitellesco revisae, correctae et confirmatae anno 1628. Consuetudines communes provinciae Rhenanae circa scholas*, fol. 332r. Text mi laskavě poskytla kolegyně Kateřina Valentová.

⁵² Ve školním roce 1682/83 působil Kraus jako profesor rétoriky na gymnáziu při brněnské koleji SJ. Je tedy velmi pravděpodobné, že tato řeč, v tisku nedatovaná, byla určena jeho studentům rétoriky. Není však vyloučeno, že vzhledem k jeho pověsti výborného řečníka a pozoruhodného spisovatele mohl být o pronesení takové řeči před studenty rétoriky požádán později a jinde, když zastával jiné funkce, např. jako studijní prefekt a exhortátor v Olomouci (1687/88–1689/90).

Celeusma rhetorum a připojil ji na samý konec sbírky kázání *Allocutiones academicae partim Pragrae, partim Olomucii ad academicos habitae*.⁵³ Chtěl jí uvítat *neorhetores*, tj. čerstvé rétory, studenty rétoriky (posledního ročníku jezuitského gymnázia) ve škole a pobídnout je ke studiu. Proto ji v názvu označil jako *celeusma*, což je latinská pravopisná varianta řeckého slova κέλευσμα, které původně znamenalo povel či pobízení veslařů při veslování. Jak možno tušit již z názvu řeči, řečník zde zvolil jako konceptuální východisko metaforu rétorů jako plavčků, námořníků, kteří se na lodi znamenající školní třídu plaví mořem symbolizujícím studium rétoriky.⁵⁴ Od samého začátku řeči tento nápad rozvíjí a na této metafoře s velkou nápaditostí a tvůrčí invencí staví další obrazy, přirovnání, připodobnění, vychází z ní při použití dalších řečnických figur až do úplného konce proslovu, v němž ukazuje Boha jako kotvu lidského života – pro všechny křesťany notoricky známý symbol naděje.

V řeči vyjmenovává řečnické autority, které studenty povedou – v nich se projevuje jako typický humanista, resp. klasicista opírající výuku humanitních disciplín o antické vzory. V tomto výčtu autorů připomíná klasifikaci antických spisovatelů, kterou ve svém školském spise *Qvaesita oratoria*, určeném adeptům rétoriky, učinil jeho starší řádový spolubratr a předchůdce za školní katedrou Bohuslav Balbín,⁵⁵ dokonce některé Krausovy charakteristiky autorů jsou s Balbínem totožné (např. *lacteus Livius*).⁵⁶ S Balbínem se shoduje i v odsudku Apuleiova jazyka a stylu v románu *Zlatý osel*, ve výsměchu zálibě některých jejich současníků v těžko srozumitelných a zbytečně vymyšlených neologismech, v kritice nadužívání solecismů, deminutiv a podobných rarit.⁵⁷ Na konci promluvy Kraus vypočítává i úkoly, které má dle něj správná elokvence plnit; je to jakási trest' jeho pojetí společenských funkcí elokvence: „ostrovtipně disputovat o subtilních věcech, subtilně o ostrovtipnostech, zasedat v senátu, vykonávat úkol vyslanců, sněmovat, hájit spravedlnost, přesvědčovat k užitečným věcem, chválit poctivé věci, rozhodovat se pro blahodárné, útěchou dodávat ztraceným důvodům sil, divoké povahy umírňovat, rozhněvané uklidňovat, promlouvat k přítomným, s nepřítomnými mluvit prostřednictvím dopisů a konečně ve své řeči mít na zřeteli celé potomstvo...“.

V úvodu se obrací ke svým posluchačům – absolventům poetiky (předposlední třídy jezuitského gymnázia), kteří se navrátili z pěší cesty, jako „poutníci Helikónu přišli z Parnasu, vlasti stop“, kam předtím vystoupali, aby „trhali vavříny Múz“, a nyní „unaveni se řítí s hor“ a přejí si, aby se jejich nohy zastavily („*Sta, mi pes*“): řečník zde kupí idiomatická spojení slova *pes*, resp. v plurálu *pedes*, a jeho odvozeniny, hraje si s dvojznačností tohoto latinského pojmenování (*pes* = noha, chůze, stopa, ale i stopa metrická). Dává sbohem chůzi, posluchači dle něj ušetří bolavé nohy, vyhnou se nebezpečí pěší cesty, neboť nyní poplují: „*Valete pedes, nos navigabimus*.“

Rétóři poplují na moře, ale než vystoupí na loď, která jim pak bude domovem, má pro ně připravenou větu, která, ač má šest stop [= hexamet], přesto pro „vysloužilé“ poety

⁵³ Viz KRAUS, *Allocutiones academicae*, s. 353–359; celá řeč je v originále otištěna v Příloze tohoto příspěvku.

⁵⁴ Obraz moře jako symbolu světa, lodi jako Kristovy katolické církve a Krista jako lodníka použil Kraus v jednom svém „kontroverzním kázání“ o tom, jak byla katolická církev pronásledována husity, luterány, kalvíny a novokřtěnci, ale zůstala nepřemožena (viz *Gründlich- und Nützliche Controvers-Predigten*, Prag 1714, s. 105–118).

⁵⁵ Viz Bohuslav BALBÍN, *Qvaesita oratoria, utilissimus liber...*, Pragrae 1676, s. 156–159. Komentovanou edici a překlad tohoto spisu jsem připravil k vydání ve vydavatelství Scriptorium – vyjde v r. 2011.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 156.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 201–206.

nemá být monstrem. Načež jim zopakuje známou školní mnemotechnickou pomůcku *Quis? Quid? Ubi? Quibus auxiliis? Cur? Quomodo? Quando?*⁵⁸ Ale předtím se ptá: *Quorsum?* Kam? Na to se prý nejdříve zeptá námořník v přístavu před vyplutím, voják ve válce, pocestný před cestou. A na tuto otázku sečtělý řečník odpovídá mnoha básnickými obrazy, za využití řady řečnických figur: Poplují tam, kde Orfeus vytváří svým projevem z lesních monster lidi, kde šíří své světlo Aristotelés, chrlí přívaly [slov] Cicero, metá blesky Démostenés atd.: „*Eo navigabimus, ubi [...] de sylvarum monstribus homines oratione efformat Orpheus. [...] Eo navigabimus, ubi sua lumina Aristoteles, sua flumina Tullius, sua fulmina Demosthenes, ille spargit, iste fundit, iste circum deverbatur.*“⁵⁹ Poplují „tam, kde se z řečníka stává konsul, a bude-li konsul chtít změnit osud, tam, kde se z konsula stává řečník“. Zkrátka, zamíří do Itálie, do Latie, „království výmluvnosti, kde je významný pouze ten, kdo je řečníkem“.

Dále vypočítává moře, která by mu posluchači mohli navrhnout pro směr plavby: Rudé moře, Mrtvé moře, Africké moře, Severní moře – nebrání se plout těmito moři, ale vysvětluje nebezpečí, která cesta po nich skýtá: např. na Mrtvém moři, které je nazýváno též Líné moře a v němž se prý všichni opeřenci utopí, je třeba varovat ty, kteří nadměrně milují postel a peřiny a k peři mají lepší vztah než k péru, aby líné vlny dychtící po peři nestrhly ty ospalce a „živé peřiny“ (*dormituriones animatique pulvilli*) do hlubin moře a neutopily je. A třebaže Tiché moře (Pacifik) je klidné a mírné a nedují na něm žádné větry, přesto řečník dává přednost suchému moři. Jeho zdůvodnění vychází z anekdoty o starořeckém mudrci Anarchasisovi, jenž na otázku, kdo ze smrtelníků pluje nejbezpečněji, prý odpověděl: „Ti, kdo se plaví na souši, ti se plaví nejbezpečněji.“ Výmluvnost je totiž střizlivá; vtip, který je solí moudrosti, se v tekutině rozpustí. Do čeho? Do žvanivosti. Proto poplují na suchu, aby pluli bezpečně.

A tu řečník předstírá, jak pozoruje, že jeho posluchači mají starost o to, s jakoupak lodí poplují na tak suchém moři. I ona bude suchá? On na to „suše“ odpovídá, že neví. Přiznává, že budou na suchu. Ví, že jejich loď bude mít zobce (*rostra*), protože patří řečníkům.⁶⁰ Ví, co chce říci: Na Mélu byl zvyk stavět lodě z papyru a z rákosu tak, že se papyrus a rákos navzájem podivuhodně proplétaly a obplétaly, aby se z těchto rostlin vytvořilo pro lodníky plavidlo i příhodné bydlení. A protože řečník chápe papyrus a rákos metonymicky jako papír a pero, vyzývá studenty, aby jimi opatřili, obklopili, obvinuli, obemkli svou třídu, a tím získali jemně opracované (*eruditissimum!*) plavidlo chránící před běsnícími bouřemi a různými úskalími. Ta loď prý dobře zná mostní oblouky,⁶¹ vodní cesty, nebezpečí prohlubní a skal, umí prorážet přívaly vln, vyhnout se úskalím a mělčinám etc. U kormidla sedí hlava veškerého námořnictví, vrchol zalitý září věd, jenž mnohokrát spatřil Polárku,⁶² jenž má

⁵⁸ Hexametř shrnující tzv. *elementa narrationis* – konstitutivní prvky vyprávění, které původně sloužily k podrobnému zkoumání předmětu sporu v soudní řeči, v nichž řečník odpovídal na základní otázky: kdo (to udělal), co, kde, jakými prostředky, proč, jak a kdy (se to stalo). Otázky původně formuloval řecký rétor Hermagorás z Temnu; římský rétor C. Marius Victorinus je dal do souvislosti s Ciceronovým systémem přidružených faktů, okolností: *persona, factum, locus, facultas, causa, modus, tempus*. Viz Heinrich LAUSBERG, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, 2. Aufl., München 1973, s. 164; Victorinův graf viz Karl HALM, *Rhetores Latini minores*, Leipzig 1863, s. 206–207.

⁵⁹ Povšimněme si, že kromě paronomázie (*lumina, flumina, fulmina*) použil princip vztažných veršů, kde se jednotlivá slova druhého verše vztahují k odpovídajícím slovům verše předcházejícího; zde: *lumina – spargit, flumina – fundit, fulmina – circum deverbatur*.

⁶⁰ „Rétoři“ dobře věděli, že *rostra* bylo v Římě metonymické pojmenování řečníků.

⁶¹ *Anfractus* znamená zároveň okliku v řeči.

⁶² *Cynosura* = Polárka, severní hvězda, kterou námořníci využívali při orientaci na moři.

výmluvnost přitahující rozum jako magnet, jenž mnohdy užívá ciceronovské signály [tj. mluvu] – povede je totiž Cyprianus Suarius.⁶³

V dalších obrazech řečník popisuje obtíže „plavby“ [tj. studia rétoriky] a vlastnosti, které musí námořníci prokázat, aby byla jejich plavba úspěšná: Vlny bude rozrážet zástup veslařů, kteří představují sílu nadání, učenlivost ducha, práci a mnohostrannou píli; proti běsnícímu nebi, hněvu větrů a zásahům bouří je bude chránit vytrvalost; plachty spisovatelů větrem roztahují a zase svinují duševní čilost, zanícená touha po vědění, bdělost učitelů a přičinlivost – ty je budou vzdělávat; u přídě se budou držet nečinné a k domovu se ohlížející starosti – některé budou ochabovat, jiné dřímat, jiné odumřou, takže v nich nebudou vyvolávat zmatek. Konečně ke štěstí celé plavby svorně přispěje vše, co výmluvnost řečníků zdokonalila nebo dosáhla.

Učený jezuita dále jmenuje řadu vynikajících antických mistrů slova, kteří budou rétoru doprovázet a které zároveň charakterizuje nějakým rozvitým přívlastkem: „Jsou s námi v řeči stručný Thúkydídés, v projevu obšírný Hérodotos, ve výmluvnosti půvabný Xenofón, v úsudcích božský Platón, v potírání pronikavý Aristotelés, v pobavení uhlazený Isokratés, v uvažování velmi závažný Démostenés. Plútarchos se s námi podělí o britkou duchaplnost, Hérodianos o líbeznost, Lúkianos o skvělost, Livius o ryzost zlata, Aphthonios o uhlazenost, Aristeidés o řád, Sallustius Crispus o závažnost sentencí, Caesar o čistotu [jazyka], Seneca o pravdivost, Martialis o ostrovtip. Půjdou s námi Florus půvabný jako zahrada, Curtius Rufus jasný jako maják, Quintilianus jako magnetická střelka a za všechny tresť všech řečníků, Marcus Tullius Cicero.“ Řečník se sice raduje z toho množství znamenitých vůdců a průvodců, ale zároveň posluchače nabádá, aby zavrhl ty podezřelé, aby s sebou nebrali osla Apuleia, byť zlatého, i kdyby chtěl být pokládán za „mořského osla“.⁶⁴ Dále varuje, aby někdo nezanesl na loď Ovidiovy „nečisté lásky“ (*Amores*),⁶⁵ aby na ni nezatáhl Petroniovy sprostoty, Tibullový špinavosti (jinak bude přivázán za krk k otáčivému mlýnskému kameni jako osel), neboť moře, po němž se budou plavit, je panenské, panensky čisté, zasvěcené mučednické panně Kateřině.⁶⁶

Vybízí posluchače, ať si s sebou vezmou spíše bystrost ducha, důvtip, díky němuž se povznesou do výšin, proniknou do subtilních problémů, objasní temné nejasnosti, prozkoumají hlubiny. Ať si na loď přinesou velkorysý duševní rozlet, aby jim mohli překonat různé obtíže a nástrahy plavby. Narážejí na oblibu galantní poezie, dvorských her a románů s módními vyumělkovanými jmény postav a na četnost podivných zdobnělin v dobové literatuře, prosí, ať všichni ti „zhýčkaňouččí“ Florillové, Rosimundové, Florimundové, Basilindy a Chitrindy (a jiná slova lenosti tohoto druhu) zůstanou doma v peřinách dřívě, než by se k nim mohli dostat, už „drobet zvetšeli“. A dodává, že chce lidi, ne nějaké lidské měkoty, aby se neroztekli jako máslo, když na ně člověk upře zrak.

⁶³ Cypriano Soarez (lat. Soarius), portugalský jezuita, autor základní příručky rétoriky na jezuitských školách (*De arte rhetorica libri tres. Ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano deprompti*, Coimbra 1565, a poté řada dalších vydání po celé Evropě) a v jezuitské výuce rétoriky vrcholná autorita.

⁶⁴ „Mořský osel“ (*asellus marinus*) patřil dle starověkých a středověkých učenců mezi mořské tvory: řecký termín *onos* a latinský *asellus* ve starověku označovaly patrně nějaký druh ryb z čeledi treskovitých, ve středověku to bylo spíše pojmenování mořského monstra; středověcí iluminátoři jej zobrazovali jako zvíře s rybím tělem a oslí hlavou. Viz Tomáš z CANTIMPRÉ, *De monstis marinis (De natura rerum VI) – Mořská monstra (O přírodě VI)*. Latinská edice, překlad, úvod a komentář Hana ŠEDINOVÁ, Praha 2008, s. 90, 154–155, 263–265, obr. na s. 350 a 361; za vysvětlení a upozornění na příslušnou pasáž u Tomáše z Cantimpré děkuji kolegyni Haně Šedinové. Těžko určit, co si pod tímto pojmem představoval Johann Kraus, v případě jeho hry se slovy to však nepokládám za důležité.

⁶⁵ Naráží přitom na Ovidiovo příjmení *Naso*: „určitě mi neodejdeš s nosem bez újmy“.

⁶⁶ Svatá Kateřina byla patronkou filozofů a filozofických fakult.

Posluchači by však měli hlavně vědět, že loď není holubník, z něhož holubi létají hned tam, hned nazpátek, hned na pole, hned z pole, hned do stínu lesa, hned z lesa atd., je to dle něj *perpetuum mobile*, pohyb, který se nezastaví. Ne tak během plavby. Když už se odrazili od pevniny, z lodi nevystoupí, dokud nedorazí do přístavu. A když vystoupili, nebudou znovu přijati na palubu, dokud se nebude chystat nové loďstvo. Řečník chce, aby jejich loď byla archou Noemovou, z níž neodletí ani havran, jestliže jej nevyslal Noe. A ani holubice se nevrátí, pokud nepřinese na znamení míru olivovou ratolest.⁶⁷

„Tedy pojďme,“ vybízí řečník. Ale ještě si bere slovo. Někdo se prý zeptá, co hodlájí během plavby dělat? V noci budou spát, dovolí-li to počasí. Ale co přes den? Nuže, tu budou poslouchat Cicerona pronášejícího sentence, tu Démosthena přesvědčujícího k uzavření smlouvy nebo od ní odrazujícího; jednou jim bude Florus ukazovat starověký Řím, jindy jim tragéd Seneca ukáže Thyestův osud a Atreovy zločiny, jindy zase jim Soarez odkryje skryté svatyně řečníků. Také si nazují střevíce tragiků či komiků a vyzvou Parnas na souboj, načež učiní výpad po vzoru pirátů a odnesou si lup, jednou z Homéra, podruhé z Pindara, potřetí ze Sofokla. A co budou dělat kromě toho? To, co činí a může činit pouze výmluvnost. Načež řečník vypočítává úkony a úkoly, které má zastávat elokvence (citovány výše).

Na závěr Kraus už jenom klade kontrolní otázky stran několika věcí, na něž prý zapomněli: Zda mají v měšci peníz na cestu (*naulus*) – ten si mají schovat pro školu a ne na víno (*pro lycaeo, non pro lyaeo*).⁶⁸ Zda vědí, kde je Polárka (*Cynosura*),⁶⁹ kde je i naděje – zajiště na nebesích. Zda vědí, kde je kotva: „V Bohu! V něm je i to podstatné.“ A řečník končí přáním šťastné cesty, neboť vše, co chtěl říci, již řekl.

Přáním štěstí jubilantce na její další životní pouti končím i já, neboť mohu říci s Johannem Krausem: *Ego, quod volebam dicere, jam totum dixi.*

PŘÍLOHA

Joannes Kraus: *In renovatione studiorum. Celeusma rhetorum*

Bene veneritis, chara capita; imo chari pedes, debebam dicere. Bene, inquam, ex pedestri itinere, ex Parnasso pedum patria veneritis, charus Phoebi coetus, Heliconis peregrini, eloquentiae candidati, neorhetores. Hactenus Apollini fuistis a pedibus et in Latium, famosam illam latininitatis simul et eloquentiae provinciam, iter terra fecistis, et pedibus: et quidem nutrice ac ductrice grammatica per scholarum subsellia tunc magis repsistis apodes, quam ibatis viatores. Inde per eruditorem aetatem, in pedes erecti ad carpendas Musarum lauros Parnassum conscendistis; neque illud infeliciter, quando caelum omnia subjecit poetarum pedibus. Nunc de montium praecipitiis lassique fessique, quid ni dicitis: Sta, mi pes, sta, pes; sta, pes, ne labere, mi pes?

Macte animis, imposterum mari ibimius; et quod omnibus pedibus bonum, felix, faustum fortunatumque eveniat, hodie bonis avibus, ponti avibus vela sumus facturū. Valetate pedes!

⁶⁷ Smysl této pasáže byl novým studentům rétoriky jasný: škola není holubník, absence ve škole se nebudou trpět, absentěři budou muset ročník opakovat.

⁶⁸ Opět vtipná paronomázie s metonymií; *lycaeus* byla latinská verze příjmení Apollónova, zde užito metonymicky pro pojmenování gymnázia, *lyaeus* bylo příjmení Bakchovo, zde metonymicky pro víno, příp. obecně prostopášnosti.

⁶⁹ Tj. zda vědí, kam mají směřovat, zda se umí správně orientovat.

Non tantum pedes, sed jam quoque dolent et manus et caput. Toties per digitorum scalas currere, recurrere, discurrere; ibi quia pedes fortes superfluunt, ibi quod pedes metro non sufficiunt; ibi quod excurrunt longius, ibi quod incendunt segnius; ibi quod versus claudicat, quid haec sunt aliud quam frangere et pedes et manus et caput. Testis est mihi hoc vestrum, toties sollicito ungue, quoties poëtico pectine, pexum caput. Nos navigabimus; in motu quieti, in quiete festini; stantes, sedentes, recumbentes integros marium tractus transcensuri.

Valete pedes. Longum iter per praecepta, brevius per exempla. Parcite, dicere debebam: Longum iter, quod fit terra; brevius, quod fit mari. Tot per iter poëticum, verborum monstra, tot abstrusa vetustatis rudera! Tot fabularum, vel sola vocis enunciatione, dentibus crudelia portenta, tam obscurae oraculorum ambages suffecerant; ut si vobis viam non eriperent, impedirent. Nos vero navigabimus. Iter nostrum praerupta non habet. Plana sunt magistrae eloquentiae omnia; sunt omnia pontus. //

Valete pedes! Res plena periculi, iter, quod fit pedibus. Cardinibus coeli pedes inambulat Mulciber et crurifragia refert. Pedes ingressa Divorum symposium diva similitudo, id gratiae retulit ab hospitibus, ut etiamnum claudicet. Rosis inambulat pedes Venus et cruenta spinarum reportat spicula. Et quotusquisque tam feliciter pedibus usus est, ut non aliquando offenderit in lapidem. Nos navigabimus. Substernent sese nobis fluctus: omni rosa, omni pulvillo de oloribus molliores sunt. Ibunt per jocantium carbasorum sinus ludentes Zephyri; omni poëtriarum melo svaviores sunt. Navis nobis domus, navis tectum; hac sub magni tridentis tutela, Triunius Dei protectione inquam, tuti securique ibimus. Valete pedes; nos navigabimus.

Imo pedes, pedes vobiscum afferte, neorhetores. Cupio enim quam maxime, ut navigatio nostra habeat et caput et pedes. Maria navigabimus. Quid si vestrum sunt futuri aliqui, ejusmodi pisces, qui perambulant semitas maris; cancros poenae nominaveram; hi certe pro versu suo retrogrado pedibus opus habebunt. Erit forte etiam, ut ad retinendam animorum benevolentiam, in poëtarum regiones excensionem faciamus; nolim tunc quisquam pedum defectu laboret. Atque utinam hoc anno, ad bella nato, salutem non quaeramus in pedibus, pedes itaque vobiscum ferte, neorhetores.

Verum priusquam navigium conscendimus, habeo ad vos verbum, quod quantumvis sex constet pedibus, emeritis poetis monstrum esse non debet. Quis? Quid? Ubi? Quibus auxiliis? Cur? Quomodo? Quando? Imo quaero prius: Quorsum? Quorsum? Hoc primum est, quod navita in ponto: „Quorsum?“ Hoc primum est, quod miles in bello: „Quorsum?“ Hoc primum est, quod viator quaerit in limine. Et vos quorsum? Si quis vestrum nescit, aut si mihi presbytero baptizandi honorem defertis, dicam. Eo navigabimus, ubi de sqvallentibus saxis hirtisque rupibus Devalion, de sylvarum monstris homines oratione efformat Orpheus. Eo navigabimus, ubi Hercules Gallicanus aurearum catenarum de ore fluentium ministerio, qua lubet, trahit populos. Eo navigabimus, ubi sua lumina Aristoteles, sua flumina Tullius, sua fulmina Demosthenes, ille spargit, iste fundit, iste circum deverbatur. //

Eo navigabimus, ubi mella Plato, rosas Pericles, lilia Hortensius, ille liquat, ille pluit, iste explicat. Eo navigabimus, ubi cedunt arma togae; et quamvis durissima corda, eloquio pollens in sua vota trahit. Demum ut paucis absolvam omnia, eo navigabimus, ubi de rhetore fit consul, et si consul fortunam mutare voluerit, fiet de consule rhetor. „Italiam, Italiam!“, primus conclamat Achates, et si me Achatis nomine dignamini, dicam, quod sentio.

Tendimus in Latium; in illam tot nationibus et populis semper amatam, semper expetitam patriam, regnum eloquentiae, ubi solum ille magnus, qui rhetor.

Non habeo necesse quemquam impellere, quo ulro inclinatissimo impetu abripimini. Nolentes trahantur, volentes ducantur. Unum forte hoc loco ex me intelligere avetis, quod mare, quis pontus, quem navigaturi sumus. Nominabitis mare, quod Graecia Erythraeum, nos mare rubrum dicimus – non abnuo. In hoc mari olim mersa fuit Aegyptus; et nobis hic mergendae extinguendaeque venient aegypticae ignorantiae tenebrae. Illud tamen monitos velim, fore hic nescio quem Moysen, qui ad faciendum expeditius iter tot miraculorum patricem virgam sit subinde adhibiturus.

Dicetis Mare mortuum? Hoc pariter Mare pigrum vocatur. Nec istud recuso, quando mare hoc non per modum ranarum paludibus inhaerentium incolere, sed ut Jasones superare venimus. Nolim tamen vos ignorare, mea chara capita, in hoc mari omne plumarum genus illico mergi, ut proinde eos attentos reddi oporteat, qui lecti pulvillorumque plus aequo amantes de calamis parum, de plumis sentiunt plurimum, ne ab hisce pigris plumarumque avidis undis hi dormituriones animatique pulvilli in maris abripiantur profundum demerganturque.

Vocabitis Mare Africum? Id etiam Mare asperum appellatur. Neque in hoc dissentio. Quando tam Africum, quam asperum, quid multis futura est eloquentia. Verum omnis vis superanda mali est et de syrtibus asperisque scopulis victoribus erigenda trophaea.

Appellabitis Mare Hyperboreum. Hoc alioquin mare glaciatum nuncupant. Non repugno; quando perspectum habeo fervorem studio/rum vestrorum, ad cujus ignes et incendia vel ipsa Arctos diffluat. Etsi nihilominus metu me non liberem, ne quibusdam hoc locorum haereat aqua et intra hyemes torpescant nuper accensa desideria.

Denique voletis Mare pacificum. Hoc ego optare debui, vos praestare potestis. Mare nullis ventorum furoribus infame, nullis fulgurum fulminumque minis horridum, nullis fluctuum procellarumque insultibus infectum, placidum, quietum, planum, molle. Quod nec gravidae temerant nubes, nulli exsternant turbine venti.

Verum aliud, nec tamen aliud omnino, sed tale aliud, quod omnia habet, quae alia, laude digna, habuere maria, navigabimus, neorhetores. Anacharsis, vetustae sapientiae insigne monumentum, quaesitus subinde, quodnam mortalium genus navigaret tutissime (vulgo enim ferebatur effatum: nautas quatuor solum digitos, quanta nimirum navalium tabularum esset crassities, a morte distare), respondit: „Qui in sicco navigant, iidem navigant et tutissime.“ In sicco, in sicco navigabimus, neorhetores. Sinamus Ennium navigare inter humida, qui nunquam nisi potus ad arma prosiliit. Nos in sicco, ut in tuto. Sobria est eloquentia, nata inter et educata oratores, non cantores; non amat illa humores. Sal sapientiae est; in humido difflueret. Quorsum? In loquacitatem. Nos in sicco, ut in tuto. In sicco maria gloriosus transcendit Israëliticus populus, cum ex adverso pharaonis sceptrum ejusque ducum fasces et vastissimi exercitus in aqvosio furori maris in victimam abierint. Nos in sicco, ut in tuto. Quanquam nec nos prorsus sicce cum nostris abibimus navigiis; miscuit enim non modo sapientia, sed et eloquentia sui amatoribus vinum. Bibite, charissimi: vina bibant homines; qui nondum homines, sicca aqua contenti sunt.

Et jam sollicitos video, qualis pro tam sicco mari navis futura sit. An etiam sicca? Nescio. Siccum responsum. Fateor: In sicco enim versamur. Hoc scio: navem nostram rostratam fore, quia rhetorum, quia unam de rostris. Ex corio ut sit, qualibus navigiis olim oceanum navigabat Britannia, nolent ii, qui pelli suae timent studiosius, ne forte alicubi ductam

rimam de suo jubeantur obducere corio. De ligno // ac sylvā, qualem olim Jason ac Typhis et nunc omnia habent maria, nolim ego, qui de scabra, orno, aut pinu mallem Mercurios quam ruditer glabra navigia.

Scio, quid dicturus sum! In Mylo navium usus fuit de papyro et arundine ita confectarum, ut papyrus arundinem, arundo papyrum mirifico amplexu ambiens ac rursus includens navigaturis et hospitium praeberet et navigium. En scholam hanc, neorhetores, istam nos papyro et arundine, chartis et calamis instruemus, incingemus, includemus, involvemus, obducemus, obstruemus et adversus omnem tum ventorum vim, tum furorem procellarum, tum scopulorum insidias eruditissimum navigium nacti sumus.

Nemo mihi suos timores, nemo maris tumores objiciat. Novit navis nostra ponti anfractus, aquarum itinera, et si quae erunt, voraginum ac Scyllarum pericula; assveta ire redireque, sciens fluctus frangere, vitare scopulos et syrtes; erit illa magna parte sui, quae fuit.

Ad clavum sedet totius navigationis caput, venerandus multaue scientiarum luce perfusus vertex; multi in Cynosuram illi aspectus, magna cum magnete animorum, eloquentia; multa cum mappis Tullianis commercia; Cyprianus Suarius est – ipse dirigit nos.

Ad latera fluctus frangunt remigum nobilissima turba: ingenii vis, animi docilitas, laborque et multiplex industria, centumque praeterea omnis studiositatis asseclae – ipsi promovebunt nos. Malum aut agit, aut fulcit, quavis orno pinuque adversus caeli furores ventorumque iras et procellarum impetus constantior, audax stare, certa non cedere, perseverantia – ipsa servabit nos. Per antennas transtrorumque ordines curiosa discurret plebs, epibatae velaque scriptorum nunc laxat ventis, nunc colligit in volumina: animi alacritas, ardor sciendi, praeceptoris vigilantia et, a sedendo nescio an bene dicta, sedulitas – ipsa erudient nos. Ad proram et sarcinas inertes patriamque respicientes haerent curae; aliae languent, aliae dormituriunt; aliae emortuae sunt – neque turbant nos. Demum in totius navigii felicitatem conspiravit, quidquid oratorum eloquentia aut excoluit, aut persecuta est. Nobiscum sunt: in oratione brevis Thucydides; in eloquio fusus Herodotus, in facundia amoenus Xenophon, in effatis divinus Plato; in premedo acer Aristoteles, in delectando comptus Isocrates, in ponderando gravissimus Demosthenes. Nobiscum partietur acre ingenium Plutarchus, svavitatem Herodianus, splendorem Lucianus, mella Heliodorus, lacteum candorem Livius, elegantias Aphthonius, ordinem Aristides, sententiarum pondus Crispus Sallustius, puritatem Caesar, veritates Annaeus, // acumen Valerius. Nobiscum ibunt: horti vice amoenus Florus; Phari vice illustris Curtius, acus magneticae vice Quintilianus; omnium vice omnium oratorum compendium Marcus Tullius.

At enim, illud magnopere animo sedeat, oportet, neorhetores, ne, dum tot praestantissimis ducibus aut viae comitibus vitamus scyllas, incidamus in charybdes. Multos nobiscum esse gaudeo; non omnes ambio. Ipsa copia suspecta est et rejicienda, ut unum probum serves. Quare nemo mihi Apulei asinum, quantumvis aureum, secum afferat; nisi et ipse marini aselli instar haberi tractarique velit. Quisquis praeterea Publii Nasonis impuros amores navigio intuleris, nae tu mihi non integro naso abieris. Quisquis Petronii sordes aut Tibulli spurcitas nostrae navi invexerit, ejus collo suspendatur mola asinaria, et quae ibi sequuntur. Parthenium, virgineum castumque est mare, quod navigabimus; Virgini Martyri Catharinae, id est purae, dicatum; cujus niveum de collo fluentum, quisquis impudenti rubore asperserit, cum nos mittemus ad mare, in quo meliora discat orare.

Quin potius afferte vobiscum ingenii sagacitatem, qua sublimia transcendatis, subtilia penetretis, obscura illustretis, profunda investigetis. Quamvis enim cosmopolita sim ego et Tros Tyriusque mihi nullo discrimine habetur; tamen homines volo. Adferetis quoque grandem animi impetum, quo et difficultates syrtium transcendere et procellarum furores ferre et fluctus instantes frangere et voragines transvehi possitis. Florilli vero et Rosilli, Rosimundi et Florimundi, Basilindae et Chitrindae et reliqua ejusmodi pigritiae vocabula, quaeso domi suae inter plumas delicatuli haereant prius, quam nobis accedant putiduli. Homines enim volo, non hominum butyrum, quos ne fixius aspexeris, quin diffuant.

Illud in primis ignorare non debebatis: aliud mihi dici navigium, aliud columbarium. Ex columbario, quoties purius mane illuxerit, quoties sororculae columbae invitaverint, quoties columbus vel columba ingemuerit, toties itur, reditur rursusque exitur, rursus revenitur; nunc in agros, nunc ex agris; nunc ad amicos, nunc ab amicis; nunc ad umbrosa sylvarum, nunc ex sylvis; perpetuum hic mobile et si uspiam, hic certe nunquam fit mobile fixum. Non sic inter navigia. Navem solvisti? Ante obtentum portum non exscendimus. Exscendisti? Ante novae classis apparatus non recipieris. Arcam Noë volo nostrum navigium! Ex quo ne corvus ibit, nisi quem Noë miserit. Sed nec columba redibit, nisi pacis tesseram, ramum olivae attulerit. //

Ergo eamus! Sed adhuc verbum et ibimus. Quid, dicet aliquis. Quid totos dies mensesque interea in navigio acturi sumus? Quid? Noctu dormiemus, si tempestates admiserint. Hoc sciebatis; etiam ego. Quid autem per diem? Per diem: nunc audiemus sententias dicentem Marcum Tullium, nunc foedera svadentem aut dissvadentem Demosthenem; modo antiquam Romam nobis exhibebit Florus, modo Thyestis fata Atrique scelera dabit traegodius Seneca, modo abdita quaeque oratorum sacraria reserabit Cyprianus! Subinde cothurnum, subinde soccum induti Parnassum vocabimus in certamina; subinde exscensionem faciemus more piratarum; et nunc ex Homero, nunc ex Pindaro, nunc ex Sophocle spolia feremus. Est enim furtum, quod patronum suum habet; modo ovis tondeatur, non deglubatur.

Quid autem praeterea? Quod sola facit et sola potest eloquentia. Acute subtilia disputare, acuta subtiliter; senatum habere, legationes obire, concionem cogere, tueri aequitatem, utilia suadere, honesta laudare, salutaria discernere, rationes perditas consolatione recreare, feroces lenire, placare iratos, praesentes affari, absentes literis convenire et demum cum omni posteritate oratione rationem habere, haec alii facient, alii volent.

Ergo parata sunt jam omnia? Omnia. Sed ecce. Post omnia obliti sumus aliquid. Ubi Naulus, neorhetores? In marsupio. Bene est. Servate, sed pro lycaeo, non pro lyaeo. Ubi Cynosura? Ubi et spes; nempe in coelo. Hoc melius est. Ubi anchora? In Deo! Ubi et res. Ite jam, neorhetores! Feliciter! Feliciter! Ego, quod volebam dicere, jam totum dixi.

(In: Allocutiones academicae, partim ad celeberrimae Carolo-Ferdinandae Pragensis, partim Caesareae Regiaeque et Episcopalis Universitatis Olomucensis academicos habitae a P. Joanne Kraus, Societatis Jesu, Coloniae 1707, s. 353–359.)

Rhetoren auf dem Meer und eine Apfelsine im Refektorium oder Die Kunst der Eloquenz des P. Johann Kraus SJ

ZUSAMMENFASSUNG

Der Jesuit Johann Kraus war Gymnasiallehrer, Universitätsprofessor, Missionar, Beichtvater, Marienverehrer usw., vor allem aber ein bemerkenswerter Prediger, leidenschaftlicher Polemiker mit Andersgläubigen, ein sehr fruchtbarer deutscher und lateinischer Schriftsteller. Seine literarische Hinterlassenschaft besteht aus 70 größeren oder kleineren literarischen Werken, die in insgesamt nahezu 80 000 Exemplaren gedruckt worden sein sollen. Der Beitrag umreißt sein Leben und Wirken in der Gesellschaft Jesu, charakterisiert in Kürze die literarische Situation seiner Zeit und skizziert anschließend seine literarische Tätigkeit. Der Verfasser des Beitrags ist überzeugt, dass Kraus' literarisches Schaffen immer noch nicht entsprechend gewürdigt ist. Verf. versucht, die Art und Weise des literarischen Schaffens von Kraus vor dem Hintergrund einer neuen literarischen Ästhetik zu charakterisieren, welche die Prinzipien des literarischen Humanismus durch eine neue Kunst der Eloquenz, durch den Konzeptismus ersetzen wollte – Kraus war Anhänger der Argutia-Bewegung, benutzte mit Vorliebe Scharfsinn, Acumina, Pointe, ging in seinem Schaffen gern von einem Witz oder einem überraschenden Konzept aus. In dem Beitrag werden einige seiner historischen Abhandlungen, hagiographischen und meditativen Schriften mit moralisch und religiös-erzieherischer Tendenz erwähnt. Mehr Raum hingegen ist hier seinen Polemiken eingeräumt, die vor allem gegen die Lutheraner gerichtet sind: er polemisierte einerseits in Form von Dialogen (dogmatischen Disputationen und satirischen Gesprächen), andererseits aber auch in Form von Kontroverspredigten. Erwähnung findet auch sein poetisches Schaffen: einerseits seine Gedichte zu Ehren Marias, deren ergebener Verehrer er war, andererseits seine Verse, mit denen der Prediger seine Predigten gern spickte. Seine Meditation über eine Apfelsine, die der Jesuit zum Mittagessen bekam, ist hier in extenso abgedruckt.

Der letzte und hauptsächliche Teil des Beitrags befasst sich mit seiner Redekunst, wie sie in Predigten und Ansprachen zum Ausdruck kam. Verf. des Beitrags beschreibt mehrere für Kraus typische Predigten, die sich durch eine einfallsreiche Bearbeitung des Stoffes auszeichnen, und wendet sich schließlich der Analyse einer Ansprache zu (*In renovatione studiorum. Celeusma rhetorum*), die Kraus zu Studienbeginn vor neuen Studenten der Rhetorik gehalten hatte. Anhand dieser Ansprache will der Verf. dieses Beitrages die Kenntnisse, die Kraus von der Rhetorik besaß (Aufbau einer Rede, Ausschmückung einer Rede: Anwendung rhetorischer Figuren, Tropen u.ä.), seine schöpferische Originalität sowie seine Fähigkeit belegen, mit der er einen geistreichen Einfall weiter entfaltete und seine Hörer bzw. Leser zu fesseln verstand. Eine Edition dieser lateinischen Ansprache ist ganz am Ende des Beitrags beigefügt.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter